

- Trinidad Marín Villora: *Entre espacios, entre exilios. Los espacios del exilio en la narrativa mexicana de Anna Seghers, Max Aub y Pere Calders*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2013. 232 Seiten. ISBN 978-3-8260-5141-8.

Trinidad Marín porta a terme una anàlisi detallada de l'estructuració de l'espai en la narrativa de tres exiliats europeus a Mèxic durant la Primera Guerra Mundial i la Guerra Civil Espanyola: l'alemanya Anna Seghers i els espanyols Max Aub (narrativa en castellà) i Pere Calders (narrativa en català). Per a desenvolupar-la té en compte tant els espais físics (cases, cafès, associacions) com els abstractes (memòria, llengua, cultura). L'autora explica com els protagonistes perceben la seva pàtria abans i després del conflicte bèl·lic, el país d'acollida i l'espai d'evasió que s'hi construeixen des de la seva condició d'exiliats. D'aquesta manera revela el món interior dels protagonistes: el seu estat emocional, les seves expectatives, la seva posició davant l'exili i davant el conflicte polític que han deixat enrere, i el sentit que acaben trobant a la seva experiència de desterrament.

Marín escriu aquest llibre amb una impecable coherència estructural. L'autora l'obre amb una exposició clara i precisa dels conceptes teòrics que sostenen el seu estudi, basats en la semiòtica cultural de Yuri M. Lotman i Andreas Mahler, i les teories sobre l'espai de Michael Foucault. A partir d'aquesta base metodològica vertebrada tots els elements de la seva investigació. L'estudi narratiu ve precedit per una contextualització històrica i social entorn de l'exili. La correspondència que duu a terme entre realitat i ficció –espais narratius i reals, escriptors i protagonistes, marc socio-històric i imaginari– ajuda a establir relacions que faciliten la comprensió dels relats. L'autora insisteix en l'objectiu historicista que mogué els escriptors de l'exili. Al mateix temps se serveix de les teories sobre l'espai per invalidar la controvertida identificació entre escriptor i protagonista, diferenciació que justifica en cadascuna de les obres estudiades. Marín defensa que es tracta de representar una visió de l'exili que ensenyi a grans trets la realitat que es visqué, sense pretendre una còpia fidedigne ni autobiogràfica. Aquesta distància li permet arribar a fixar la connexió entre escriptor i obra, és a dir, a percebre la finalitat del seu procés creatiu: la lluita de Seghers contra el feixisme i la reeducació de la joventut alemanya des de la distància, o la paròdia de l'experiència de l'exili en Aub i Calders.

La contextualització que en fa és realment enriquidora per a l'anàlisi de les obres. Marín caracteritza aquestes tres literatures (l'alemanya, l'espanyola, i en concret la catalana) durant el Tercer Reich i la Segona República, i

Zeitschrift für Katalanistik 28 (2015), 341–386

ISSN 0932-2221

<https://doi.org/10.46586/ZfK.2015.346-351>

repassa l'èxode intel·lectual, remarcant el problema de la llengua a què hagueren d'enfrontar-se els escriptors un cop desterrats (fins i tot en el cas dels castellanoparlants, perquè toparen amb una variant dialectal diferent que els dificultava el pas a les traduccions). Tot seguit, explica les condicions que visqueren els exiliats: la privilegiada acollida que reberen, la situació de Mèxic durant el primer terç del segle XX i les opinions del poble mexicà vers la decisió política d'asil als refugiats de guerra, en gran part favorables. Per últim, tracta els punts més importants dels tres exilis: la creació d'espais d'evasió com les associacions culturals i les tertúlies de cafès; l'aportació intel·lectual i el desenvolupament econòmic dels nouvinguts a partir de l'establiment d'universitats, escoles, editorials i restaurants; i la història personal de Seghers, Aub i Calders a partir de la decisió d'abandonar la seva pàtria. Marín sap emprar les veus dels que visqueren aquell moment històric per enriquir el llibre amb anècdotes divertides i amenes que donen una panoràmica àmplia d'opinions, des de les més generalitzades i conegudes fins a posicions extremes, diversitat que ens dona una mirada imparcial.

L'anàlisi dels tres textos narratius esdevé un bon exercici de literatura comparada, que ve ampliada amb referències a altres escrits dels mateixos autors. La selecció de les obres no és aleatòria, sinó que respon a l'objectiu principal del seu estudi: entendre el conflicte interior dels exiliats. Per tant, un dels grans encerts és haver triat obres on la hibridació entre la cultura pròpia i l'aliena sigui mínima: *Der Ausflug der toten Mädchen*, d'Anna Seghers; *De cómo Julián Calvo se arruinó por segunda vez*, de Max Aub; i *L'ombra de l'atzavara*, de Pere Calders. Totes elles són protagonitzades per personatges que no es van adaptar al país d'acollida i que mai no van percebre aquest espai com una nova pàtria, sinó com una sala d'espera. Marín explica que el fet que l'exili representi un desplaçament forçós del país d'origen cap a un altre, en aquest cas desconegut i exòtic, determina una actitud de distanciament amb el nou entorn. Els exiliats s'esforcen a evitar la permeabilitat dels elements forans en les seves vides per por d'oblidar o perdre per sempre la pàtria en què vivien abans de la guerra, una pàtria idealitzada, concebuda com a paradís perdut. Per observar millor aquest fenomen, Marín tria obres en què a part d'un protagonista exiliat inadaptat hi hagi un personatge mexicà "que permeta analitzar el choque no sólo con el nuevo espacio sino también con la nueva cultura".

En conseqüència, el fenomen de la hibridació cobra un pes rellevant en el seu estudi. La hibridació és major en els relats dels escriptors espanyols. Mentre en l'obra de Seghers la narració es concentra en descriure el passat

a Alemanya, les obres dels dos autors espanyols parlen de l'experiència de l'exili i palesen un cert encreuament amb la cultura mexicana, malgrat que els protagonistes s'escarrassin en impedir-ho. Seghers només utilitza l'espai mexicà per crear un efecte asfixiant que representi el món intern de la protagonista. En canvi, a les narracions dels espanyols s'analitza amb detall el comportament de personatges exiliats i mexicans. Marín explica amb força perspicàcia el plantejament dels protagonistes, que amb la seva actitud mantenen l'antic esquema de reminiscència històrica: el dels colonitzadors i les víctimes. Els exiliats pretenen amb més o menys subtileza demostrar als mexicans la superioritat de la seva cultura i imposar-los els seus valors en tots els àmbits: laboral, culinari, educatiu, religiós, conductual. El discurs d'alteritat es formula en paràmetres del que és i no és civilitzat, eficient, lògic o bo. L'autora observa també el victimisme dels mexicans: la seva actitud és reactiva, però no activa, rebutgen els exiliats pel mal tracte rebut i, per tant, des de la posició de víctimes, però en cap moment no invaliden el plantejament eurocentrista: continuen sentint-se inferiors, i per tant, colonitzats.

L'autora constata el neocolonialisme, la intolerància i la inadaptabilitat dels dos protagonistes desterrats, que s'alcen com a portadors del progrés, la raó i la civilització. Tot i així, la crítica de Marín no confronta els paràmetres de superioritat cultural europea amb un paradigma mexicà equiparable, un que contraresti l'esquema establert, perquè en cap moment no planteja l'enteniment d'una nova cosmovisió. Potser aquesta inserció en la seva anàlisi hagués ajudat a completar el quadre general de l'exili i a entendre alguns aspectes del xoc cultural. I és que aquesta cosmovisió no és només en gran mesura desconeguda (és jutjada, però no realment entesa) sinó sobretot antagònica, perquè avantposa l'esperit a la matèria, l'emoció i la intuïció a l'intel·lecte i la raó com a mitjans de coneixement de la realitat, el desenvolupament de la consciència a la visió pragmàtica del món, l'aspiració a la unitat de l'absolut (des d'aquest punt s'entén la unió indestruïble entre vida i mort) a la visió dualista i individualista de l'existència. La mort, per tant, és un espai més d'aquesta existència que no només és matèria, sinó sobretot esperit. Per això no la rebutgen, sinó que la integren. Alguns moviments artístics europeus com el romanticisme o el surrealisme s'havien apropat en certs aspectes a aquest paradigma, però no van tenir la transcendència necessària per capgirar el racionalisme que encara vertebrava el pensament europeu. José Vasconcelos, el gran intel·lectual mexicà del primer terç del segle XX, secretari d'educació i rector de la universitat més important del país, la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic (UNAM),

explica de manera contundent aquesta visió nacional que s'arrela en el pensament precolombí. La seva proposta educativa va quedar glossada en el lema que va crear per a la UNAM: "Por mi raza hablará el espíritu". Es tracta, per tant, de dos visions del món oposades.

El reconeixement de la cosmovisió mexicana hagués evitat algun malentès. Marín es confon en interpretar com a contradictòria l'actitud dels personatges mexicans a *De cómo Julián Calvo* quan rebutgen la figura del capellà i en canvi s'entesten en beneir la premsa de l'impremta on treballen. Considera que no són creients i que actuen per superstició o per costum, no per fe. És tot el contrari: es tracte d'un acte de fe que enclou una profunda espiritualitat. I és que el cristianisme no va fer desaparèixer les antigues creences ni els cultes precolombins, sinó que s'hi barrejà de manera peculiar. Aquest sincretisme religiós és visible encara avui dia. Sabem que la benedicció de cultius importants com el blat de moro o d'alguns elements de la naturalesa era habitual en les cerimònies anteriors a l'arribada del cristianisme, i per extensió la benedicció de persones, objectes o situacions de la vida quotidiana, ja fos en forma de ritual o simplement com una invocació en el seu favor. Aquests rituals d'agraïment a la naturalesa i a tota la creació han perdurat en la vida espiritual dels mexicans. Per tant, no es tracta d'una incongruència, com diu l'autora, sinó de la permanència de les creences anteriors al cristianisme, que tot i la hibridació soferta (fan servir el lèxic religiós i la llengua del conqueridor), a voltes rebutgen encara l'element aliè: el capellà, que representa la institució eclesiàstica, el cristianisme.

També hagués ajudat a comprendre millor la paròdia que Max Aub fa dels exiliats europeus. I és que la veu narrativa que millor intueix aquesta nova visió del món és el narrador de *De cómo Julián Calvo se arruinó por segunda vez*, que qualifica insistentment el protagonista del relat de tossut. Marín considera aquesta característica com un element més que justifica la comicitat de l'obra. Si bé és cert, també cal precisar que la tossuderia i la rigidesa són els qualificatius habituals que fan servir els mexicans per definir els europeus. Així ho hem d'entendre quan el narrador fa burla de la inflexibilitat del protagonista, que intenta controlar la realitat i organitzar-la seguint un ordre mental, fet que a Mèxic no resulta fructífer. En efecte, si bé la concepció racional del món ajuda a una millor organització de la matèria, també limita les percepcions de la realitat i les opcions que hi apareixen. En la cosmovisió mexicana es prioritza la imaginació i la invenció creadora al pensament lògic i al sentit comú. En conseqüència, en general els mexicans són més adaptables, més flexibles, més intuïtius; també més caòtics, més irreflexius i menys sistemàtics.

Per últim, aquest nou paradigma hagués permès constatar allò que Marín ja intueix: la impotència dels desterrats davant una societat que es regeix per coordenades de vegades incomprensibles per als europeus. Aquest aspecte és latent en les narracions espanyoles. La separació entre autor i personatge que Marín estableix li permet interpretar-les en clau paròdica i d'autocrítica. Per exemple, l'autora senyala la burla que Aub fa dels militants d'esquerres exiliats, perquè acaben convertint-se en petits burgesos (el protagonista del conte *La Merced* passa d'anarquista a patró). També destaca la crítica que fan els personatges mexicans de la violència dels exiliats espanyols, que criden enlloc de parlar amb un to moderat i que mostren la seva altivesa a l'hora de dirigir-se als cambres. L'autora no s'atura aquí i a través d'un examen minuciós compara la figura del refugiat de guerra, convertit en un nou conqueridor espanyol, amb la d'en Quixot per explicar la paròdia que els escriptors fan de la seva pròpia experiència. Malgrat aquest bon parangó, crec oportú remarcar que si bé la interpretació en clau paròdica és coherent, no desfà l'esquema de superioritat europea que articula els relats, perquè en cap moment no es reconeixen els valors de l'altra societat —ni els reconeixen els personatges espanyols, ni els mexicans—. Els protagonistes no accepten ni integren el món de l'altre perquè no el comprenen. L'autocrítica els ajuda a adonar-se que la seva visió del món no és l'única vàlida, però no saben treure-li profit a les qualitats que presenta una nova manera de concebre la realitat. Només emulen les mancances de la nova societat: com bé apunta Marín, es resignen al seu destí i opten per actuar seguint la indiferència dels mexicans. Aquest sentiment és encara més obvi en l'obra de Calders. Per tant l'humor, si bé funciona com a exercici crític d'autoreflexió per reconèixer la pròpia perspectiva eurocentrista i per ridiculitzar les pretensions d'alguns exiliats, també palesa la frustració de viure en una societat que troben absurda i que els dificulta qualsevol progrés material i qualsevol satisfacció personal.

Malgrat aquesta omissió, el judici que fa de la realitat mexicana és bastant equànim, sobretot si tenim en compte que el seu objectiu és exposar la percepció dels exiliats. I ho fa de manera amena i minuciosa, amb gran rigor i respecte per ambdós grups, cercant sempre una visió objectiva d'aquest encontre forçós que representa sempre un exili. Així doncs, podem concloure que l'estudi de Marín desenvolupa un esplèndid exercici d'intertextualitat i d'interculturalitat que obre camí a noves investigacions en aquest àmbit. Per tant, compleix amb precisió l'objectiu establert: explorar a fons la lluita interna de l'exiliat des de l'anàlisi de l'organització dels espais, partint de la base que l'espai transmet una manera de pensar. La

voluntat explícitament historicista dels escriptors de l'exili propicia el parangó constant entre realitat i ficció, un vincle estret que Marín sap aprofitar per donar al lector una panoràmica extensa i profunda d'una experiència al capdavall enriquidora, i alhora, sap justificar la necessària diferenciació entre vida i literatura. El seu anàlisi literari ens demostra que si bé aquest encontre manifestà de nou les diferències entre ambdós continents, també serví per estrenyer llaços que aconseguiren anar més enllà de la incomprensió: llaços de solidaritat i de gratitud. ■

- Neus Ortega, Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, Gran Via de les Corts Catalanes 585, E-08007 Barcelona, <nom0202@hotmail.com>.